

2-MAVZU. MILLIY DINLAR.

XITOIY VA YAPONIYA DINLARI: KONFUTSIYLIK, DAOLIK, SINTOIYLIK

Reja

1. Xitoyda Konfutsiylik va daolik ta'limotlarining vujudga kelishi tarixi.
2. Yaponiyada sintoiylik dinining shakllanishi va tarixiy bosqichlari.
3. Xitoy va Yaponiya dinlarining o'zaro o'xshash va mushtarak jihatlari.

Tayanch so'z va atamalar

1. Konfutsiy (Kun Stzi)	9. "Sanyuan"
2. Li qonunlari	10. "Ikkita to'qqizlik"
3. "Dao" – yaratuvchi	11. "Besh La"
4. "de" – yaxshi fazilat	12. "Nefrit imperatori"
5. "Samoviy Dao"	13. Kami
6. "sti" (xitoycha – "hayot")	14. "Kodziki"
7. "lin" – (xitoycha – "ruh")	15. Takama-noxara
8. lin – "guy" (xitoycha – "chiziq")	16. Akistusima

***Mavzu o'quv maqsadi:** Talabalarda Xitoy, Yaponiya davlatlarida vujudga kelgan diniy ta'limotlar, Konfutsiylik dinining kishilar hayotidagi o'rni, uning ezgu g'oyalarining kishilar ma'naviy yuksalishidagi ahamiyati, ushbu din asoschisining g'oyalari, Li qonunlari, Daoning ta'limotlari va Buyuk Ipak yo'lida vujudga kelgan diniy ta'limotlar haqida zamonaviy bilim va tushunchalarni shakllantirish.*

**Xitoyda Konfutsiylik va
daolik ta'limotlarining
vujudga kelishi tarixi**

Konfutsiylik (Konfustianizm)
falsafiy g'oya sifatida maydonga
kelgan. Uning asoschisi Konfutsiy
(Kun Stzi) mil. av. 551 yilda tug'ilib

mil. av. 479 yili vafot etgan.

Konfutsiy otasidan erta ajragan va onasi qo'lida tarbiyalangan. Onasi ham ko'p o'tmay dunyodan o'tgan. Konfutsiy ta'lim olib, ilm o'rgangach, 19 yoshida uylanadi. Yoshlarga ta'lim berishga kirishadi.

Yangi ustozning ong haqidagi fikrlari, chuqur ma'noli so'zlari mamlakat bo'ylab keng tarqaladi. Konfutsiy huzuriga mamlakatning turli mintaqalaridan ilmga chanqoq yoshlar oqib kela boshlaydilar. Konfutsiyning 3000 ga yaqin shogirdlari orasida etmish ikki eng ko'zga ko'ringan izdoshlari mamlakatning obro'li xonadonlaridan bo'lishi bilan bir qatorda kambag'al, oddiy kishilardan ham iborat bo'lgan. Konfutsiy maktabi qadimgi Xitoyda asta-sekin katta ta'sir doirasiga aylana bordi. Uning ko'plab shogirdlari qadimgi Xitoy podshohliklarida nufuzli mansablarni egalladilar. Konfutsiy yoshlar tarbiyachisi va ustoz sifatida keng shuhrat qozonib, ilk Xitoy ma'rifatparvari nomiga sazovor bo'lgan bo'lsa, u tomonidan taklif qilingan islohotlarning amalga oshirilishida uning aksi bo'ldi.

Konfutsiyning asosiy e'tiborini tortgan narsa o'z zamonasining kamchiliklari va aybu nuqsonlari edi.

Oddiy xalqning nochorligi, amaldorlarning cheksiz zulmi, hukmdorlar o'rtasidagi o'zaro ziddiyatlar, qadimgi ma'naviy an'ana va qadriyatlardan uzoqlashish – bularning hammasi Konfutsiy keskin tanqidiy qarashlarining yuzaga kelishiga turtki bo'ldi. Uning fikrlari jamoatchilik tomonidan qabul qilinishi uchun hamma e'tirof qilgan obro'ga ega bo'lish kerak edi. Konfutsiy xuddi ana shu obro'ni uzoq o'tmishning yarim afsonaviy obrazlaridan topdi. Konfutsiy vafotidan bir necha asr o'tgach, uning o'zi orzu qilganidek, podshohlar dono, amaldorlar fidoiy, xalq esa farovon bo'lgan paytda uning ta'limoti xalq hayotining ajralmas bir qismi bo'lib ulgurdi.

Konfutsiy "komil inson" (Ijzyun-stzu) xaqidagi g'oyasini yaratdi. *Stzyun-stzi* yuksak ma'naviyatli inson – ikki asosiy xususiyatga ega bo'lishi kerak: insoniylik va mas'uliyat (ajdodlar oldidagi qarzni)ni his qilish. Komil inson, eng avvalo, ishonchli va fidoiy bo'lishi kerak. U o'zini ayamadan o'z ishonchiga, o'z hukmdoriga, o'z otasi va barcha o'zidan kattalarga xizmat qilishi kerak. Bunday inson doimo kamolot sari intilishi zarur.

Konfutsiylikda markaziy o'rinni axloqiy masalalar egallagan.

Diniy masalalar, aqidalarga Konfutsiychilik ancha sovuqqon munosabatda bo'lgan. Konfutsiyning o'zi qadimgi Xitoyda keng tarqalgan turli ruhlarga bo'lgan ishonch masalasiga shubhali munosabatda bo'lgan. "Lunyuy" (Konfutsiyning falsafiy fikrlari va suhbatlari majmuasi, u Konfutsiylikning asosiy manbasi)da

keltirilishicha, Konfutsiy g'ayritabiiy narsalar va ruhlar to'g'risida gapirishni yoqtirmagan. Shuningdek, u taqdir, inson umri, o'lim xaqida so'z yuritishdan qochgan. Undan "o'lim nima?" - deb so'rganlarida, u "Biz tiriklik nima ekanligini bilmaymiz-u, o'lim nima ekanligini qaerdan bila olar edik" - deb javob bergan ekan.

Biroq o'sha davrda qadimdan davom etib kelayotgan diniy qadriyatlar, urf-odatlariga Konfutsiy ehtirom bilan munosabatda bo'lgan.

Konfutsiyning yana bir asosiy ta'limoti – "Syao" ta'limotidir. Mazkur ta'limotga ko'ra inson o'z ota-onasiga munosib bo'lishi haqidagi g'oyani o'zida mujassamlashtirgan. Konfutsiy fikricha, inson uchun "Syao"dan muhimroq narsa yo'q. "Syao" va "di" (ukaning akaga, kichiklarning kattalarga xurmati) insoniylikning asosidir" degan. Undan "Syao"ning asosiy ma'nosi nima, farzandlik xizmati qanday bo'lishi kerak, degan savolga Konfutsiy shunday javob bergan: "aqlli va ota-onangni boqishga yaroqli bo'lishingdir. Zero, odamlar uylaridagi itlar va otlarini ham boqadilar-ku, agar insonlar ota-onalariga ortiq ehtirom ko'rsatmasalar hayvonlarni boqishlaridan nima farqi qoladi?".

"Syao" ta'limotining "Li qonunlari"ga ko'ra farzand ota-ona hayotlik chog'ida mutlaqo ularning ixtiyoridadir. To ular dunyodan o'tgunicha o'ziga-o'zi egalik qilishga haqli emas. Agar ota-onasi vafot etadigan bo'lsa, farzand qanday ish bilan mashg'ul bo'lishidan qat'i nazar, qanday lavozimni egallagan bo'lmasin, barcha ishini tashlab 3 yil davomida aza tutishi shart. Konfutsiylikning "Syao" ta'limoti asrlar mobaynida Xitoy madaniyati, axloqiy normalariga katta ta'sir o'tkazib keldi.

Konfutsiylik ta'limotiga ko'ra, oila nikohdan, yoshlarning kelishuvi bilan boshlanmaydi. Balki, oila ehtiyojlari uchun nikoh amalga oshiriladi. Konfutsiy urf-odatlariga ko'ra, avlodlar o'z ajdodlari ruhi oldida qilishlari zarur bo'lgan barcha marosimlarni o'z o'rnida, muntazam ravishda bajarishlari lozim.

Konfutsiy ta'limoti buning aksini, ya'ni "tiriklar o'tganlar oldida qarz dordirlar", degan g'oyani ilgari surdi. Konfutsiy o'zidan oldin jamiyatda mavjud o'tganlar ruhlari haqidagi aqidalarni tamoman o'zgartirib yubordi.

Modomiki, tiriklarning asosiy vazifasi o'tganlarni rozi qilish, ularga xizmat qilish ekan, butun oila mana shu asosiy g'oyaga xizmat qiluvchi bir jihozni tashkil qiladi. Mana shuning uchun ham har bir oila boshliqlari o'z ajdodlari oldidagi qarzlarini ado etishlari uchun oila naslini davom ettirishlari kerak. Konfutsiy fikricha, dunyodan befarzand o'tish va o'zidan nasl qoldirmaslik nafaqat shu insonning yoki shu xonadonning, balki butun jamiyatning fojiasidir.

Konfutsiylik juda tez muvaffaqiyatga erishmadi. Konfutsiyni o'zi esa, zamondoshlari tomonidan tan olinmay vafot etdi. Keyinchalik uning shogirdlariga ham oson bo'lmadi.

Garchi Konfutsiychilar o'z ta'limotlarini qadimgi Chjou aqidalariga bog'liq urf-odatlar, marosimlar, axloqiy me'yorlar asosiga qurgan bo'lsalar-da, ular mazkur aqidalar orasida o'z munosabatlari, qolaversa, har bir masala yuzasidan o'z xulosalarini ham berib bayon qilardilar. Mana shu narsa Konfutsiylikning muvaffaqiyatga erishishiga sabab bo'ldi. Undan tashqari, uning muvaffaqiyatiga sabab bo'lgan omillardan yana biri – Konfutsiychilarning o'zlari foydalangan qadimgi kitoblar, she'rlar, risolalarni yig'ib o'quvchilariga o'rgatganliklaridir. Bu ishning asosiy qismi Konfutsiyni o'zi tomonidan bajarilgan edi. U turli podshohlklarda mavjud bo'lgan 3 mingdan ortiq qadimiy qo'shiqlar, yozuvlarni jamlab, ularni qayta tahrir qilgan. Konfutsiy va uning shogirdlari tomonidan tahrir qilingan asarlar keyinchalik Konfutsiylikning asosiy manbalariga aylandi.

Mil. av. IV-III asrlarga kelib Konfutsiy ta'limoti o'z asoschisi davridagidan ko'ra ancha keng tarqaldi va katta ta'sir doirasiga ega bo'ldi.

Xan sulolasi davriga kelib, (mil. av. III-II asrlar) Konfutsiylik davlat mafkurasi darajasiga ko'tarildi. Xan podshohlari Konfutsiy ta'limotini to'liq qabul qilmagan bo'lsalar-da, uning kuchini, jamiyatda egallab, ulgurgan mavqeini e'tirof qilgan holda undan davlat boshqaruvida foydalandilar.

Konfutsiy o'zi yashab ijod etgan joy Stuyfuda vafot etgandan keyin uning qabri yaqinida bir ibodatxona qurdilar. Ibodatxonaga Konfutsiyni shogirdlari va yaqinlari tomonidan uning barcha tabarruk narsalari, unga taalluqli ashyolar - yozgan asarlari, musiqa asboblari, ro'zg'or anjomlari, aravasi va boshqa narsalar keltirib qo'yildi. Vaqt o'tishi bilan faylasufning nufuzi oshib, ta'limoti keng

tarqalgani sari ushbu ibodatxona ham asta-sekin doimiy ziyoratgohga aylanib bordi. Stuyfu yaqinida Konfutsiy shogirdlari va izdoshlari makon tutgan kattagina qishloq barpo bo'ldi. Lu podshohligi hukmdorining o'zi Stuyfuga kelib Konfutsiy ibodatxonasida uning xotirasiga qurbonlik qildi. Ibodatxonaning ahamiyati oshgani sayin uning er mulklari ham kengayib bordi. Bu joy oddiy mahalliy ibodatxona shaklidan Xan sulolasi davriga kelib butun mamlakat miqyosidagi muqaddas ziyoratgohga aylandi. Mil. av. 195 yilda birinchi Xan podshohi Lyu Ban shaxsan o'zi Konfutsiy ibodatxonasida unga atab "tay-lyao" (Xitoyda eng oliy qurbonlik - qo'y, ho'kiz va cho'chqa) uchta qurbonligi keltiradi.

Mil.avvalgi 195 yildan boshlab Konfutsiy nomi Xitoyda ilohiylashtirildi va unga atab muntazam qoidalar asosida qurbonliklar qilinadigan bo'ldi.

Xan sulolasi davrida Konfutsiyga knyazlik unvoni berildi. X-XIII asrlarga kelib, Sun sulolasi davrida unga imperatorlik unvoni, otasiga esa knyazlik unvoni berildi. Keyinroq Yuan va Min sulolalari (XIII-XIV asrlar) davrida unga yana ham yuksakroq unvon – "Eng haqiqiy donishmand", "Millatlarning ulug' ustoz" unvonlariga sazovor bo'ldi.

Xitoy shaharlarida Konfutsiyga atab 1000 dan ortiq ibodatxonalar qurildi. Ilk davrlarda ibodatxonaning qurbonlik qilinadigan joyida oddiygina Konfutsiy nomi yozilgan lavha osilgan edi. Xitoyga buddaviylikning kirib kelishi oqibatida bu lavha o'rnini Konfutsiyning haykali egalladi. Stuyfudagi ibodatxonadan boshqa barcha ibodatxonalar bir xil shaklga ega edi. Unda Konfutsiy haykali yonida uning shogirdlaridan 86 tasining nomi yozilgan lavha yoki haykallari qo'yilgan. Stuyfudagi ibodatxonada ularning soni ko'proq.

Har oyda ikki marta 1 va 15 kunlarda Konfutsiy haykali oldida odatiy qurbonliklar, yilda ikki marta — bahorda va kuzda alohida tantanali marosimlar o'tkazilar edi. Tantanaga kelgan imperator va ularning mulozimlari donishmand timsoli oldida turib unga "Sen buyuksan, ey mutlaq donishmand, sening fazilatlarining ko'p, ta'limoting beqiyos, o'tganlar orasida senga tengi yo'q!" kabi maqtovlar va olqish so'zlari bilan murojaat qilishgan.

Konfutsiy nomi o'rta asrlarda Xitoyda ilohiylashtirildi. Uning timsoli hattoki podshohlar boshidagi tojlardan o'rin oldi.

Daolik (Daoizm). Xitoyda mil. av. bir ming yillikning o'rtalarida Konfutsiylik bilan deyarli bir vaqtda paydo bo'ldi. Bu ta'limot, diniy tasavvurlar bilan hech qanday aloqasi bo'lmagan. Daolik targ'ibotchilari ham podshohlar orasidagi tinimsiz urushlarni qoralar edi.

Daolik bir jihatdan shamanizm va folbinlik bilan bog'liq edi, chunki qadimgi davolash uslublari falsafa, ayniqsa, dao falsafasi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Shamanlar davolash uslublari inson tanasidagi jarayonlarni tashqi fazoviy kuchlar, har xil ruhlar ta'siri bilan bog'lab, jodugarlik va sehdan keng foydalanganlar.

Dao nazariyasi mil. av. IV-III asrlarga kelib rivojlana boshladi. Ijtimoiy-siyosiy masalalar va axloq daolik uchun unchalik muhim emas edi. Biroq daolik vakillari birinchi bo'lib borliq, tabiat, koinot haqidagi tushunchalarni ishlab chiqa boshladilar. Xitoydagi faylasuflar akademiyasida daolik nazariyotchilari Tyan Pen, Sun Stzyan, In Ven, Shen Dao, Xuan Yuan va boshqalar to'plangan bo'lib, u erda o'z fikrlarini olg'a surib, beto'xtov munozaralar olib bordilar va risolalar yozdilar. Ularning yozgan asarlari hozirgi kungacha saqlanmagan bo'lsa-da, ularning fikrlari daolikning asosiy manbasi sanaladigan "Dao de stzin" risolasida o'z aksini topgan. Mazkur risola muallifi, an'anaga ko'ra, Lao-Iqzi hisoblanadi.

Lao-Iqzi mil.av. III asr o'rtalarida yashagan deb taxmin qilinadi. Uning ta'limotiga ko'ra, tabiat, jamiyat va butun borliqning asosi Buyuk Dao hisoblanadi. Dao – yo'l, haqiqat, tartib demakdir. Dao haqidagi ta'limot Konfutsiylikda bo'lgan. Chunki dao to'g'risidagi fikrlar Konfutsiylik va daolik shakllanishidan ancha oldin vujudga kelgan, shuning uchun ham har ikki ta'limotda bu narsa o'z aksini topgan. Dao - ijtimoiy me'yorlar, intizom va axloqning yig'indisidir. Daolik vakillari esa, daoga boshqacharoq qaraganlar. Ya'ni, ular uchun dao umumiy tabiat qonuni, boshlanish va tugashning asosidir. Dao to'g'risidagi fikrlar umumlashtiriladigan bo'lsa, dao - butun borliq demakdir. Daoni hech kim yaratmagan, barcha narsalar daodan kelib chiqqan va unga qaytadi. Dao hech kimga ko'rinmaydi, sezgi a'zolari uni ilg'ay olmaydi. Nimani ko'rish, eshitish, sezish, anglash mumkin bo'lsa, u dao emas.

Daolik ta'limotining asosiy mohiyatlaridan biri bu dao va u bilan aloqador tabiat falsafasi hamda kosmogoniya masalalaridir. Ikkinchi

asosiy nuqta mavjudlik, hayot va o'limning nisbiyligi va shunga bog'liq holda uzoq yashash, abadiy hayotga erishish tushunchasidir. Milodning birinchi asri – Xan davriga kelib, abadiy hayot masalasi daolik olimlarining asosiy muammosiga aylandi. Uchinchi va so'nggi masala *u vey* prinsipidir. Daolik falsafasining mana shu uch ta'limoti Xan asriga kelib daoliktning shakllanishiga asos bo'ldi.

Milodiy II asrga kelib daolikda yangi sektalar paydo bo'ldi. Ulardan biri "*Taypindao*" (buyuk tenglik ta'limoti) bo'lib, uning asoschisi Chjan Stzue hisoblanadi. U xalq orasida sehr-jodu orqali barcha kasalliklarni tuzatuvchi hamda kishi umrini uzaytiruvchi shaxs sifatida shuhrat topdi. Uning atrofiga ko'plab odamlar yig'ildilar. Chjan Stzue odamlarni 36 jangovor guruhga bo'lgan. Katta guruhlarga "da fan" katta sehrgarlar, kichik guruhlarga "syao fan" kichik sehrgarlar boshliq etib tayinlanganlar. Sektada yuqori boshliq Chjan Stzue (buyuk osmon rahnamosi) sanaladi. Uning ikki ukasi buyuk er rahnamosi va buyuk inson rahnamosi deb talqin qilinadi. Bu uchlik daosizmnining osmon, er va inson birligi ta'limotining ramziy ko'rinishi edi. "*Taypindao*" sektasi ta'limoti "*Taypinstzin*" kitobiga asoslanadi.

"*Udoudao*" (Besh dou guruch ta'limoti) sektasi ham mavjud bo'lib, uning asoschisi mashhur daochi Chjan Dao Lin bo'lib, daolik ibodatxonasining asoschisi hisoblanadi.

Daolik milodiy asrning birinchi ming yilligi davomida buddaviylik va Konfutsiylik bilan raqobatlashib keldi. Milodning VI asriga kelib, daolik Konfutsiylikdan keyin ikkinchi o'rinni egallagan edi. XIII asrdan boshlab Daolik ta'limotining aniq asoslarga ega emasligi va ilk davrdagi yuksak ta'limotlari turli xurofotlar bilan almashgani tufayli inqirozga yuz tuta boshladi.

XX asr boshlariga kelib, Xitoyda turli daolik sektalariga qarshi kurash boshlandi. XX asrning ikkinchi yarmida Dao tarafdorlari juda ozchilikni tashkil qildi. Ushbu kichik guruhlar monaxlar, targ'ibotchilar va bashoratchilarni o'z ichiga olgan.

**Yaponiyada sintoilylik
dinining shakllanishi va
tarixiy bosqichlari**

Sintoilylik (Sintoizm) dini qadimgi Yaponiyada vujudga kelgan. Uning nomlanishi xitoycha "sinto" (xudolar yo'li) so'zidan olingan. Sintoilylik dinining vujudga kelishiga oid aniq ma'lumotlar mavjud emas.

Sintoiylik yana yaponlar uchun ham tarix, ham an'ana, ham hayot tarzi demakdir.

Sintoiylik ta'limotiga ko'ra, Mikado (imperator) - osmon ruhlarining davomchisidir. Har bir yapon kishisi ikkinchi darajali ruhlar ("Kami")ning vorisidir. Yaponlar "kami"ni ajdodlar va qahramonlarning ruhlari deb e'tiqod qiladilar. Xudojo'y yapon vafot etgach o'zining ham o'sha "kami"lardan biri bo'lishiga ishonadi.

Sintoiylikda oliy iloh tushunchasi mavjud emas. U ajdodlar ruhi va tabiatga sig'inishga o'rgatadi. Sintoiylikda umumiy hayotiy rioya qilinishi lozim bo'lgan qoidalaridan boshqa diniy urf-odatlar yo'q. Unda bir umumiy ma'naviy qoida mavjud bo'lib, u ham bo'lsa "Umum qonunlariga rioya qilgan holda Tabiat qoidalariga mos harakat qil". Yaponlar tasavvurida ular yaxshilik va yomonlik tushunchalarini tabiatan yaxshi bilganlar. Sintoiylik haqidagi ma'lumotlar "Kodziki" (Qadimiy yozuvlar) va "Nixongi" (Yaponiya annallari) manbalarida uchraydi.

"Kodziki" – sintoiylikning muqaddas kitobidir. Bu kitob Yaponiya va u erda yashovchi xalqlarni tushunishning kaliti hisoblanadi. Unda ikkita asosiy mazmun mujassam: qon-qabilaviy birlik va siyosiy hokimiyat g'oyasi.

Yapon yozuvlarida ta'kidlanishiga qaraganda, olamda birinchi bo'lib tartibsizlik hukmronlik qilgan. Undan so'ng er osmondan ajralib chiqqan hamda ayol va erkak jinsi paydo bo'lgan. Ayol jinsi timsolida ayol xudo Izdanami, erkak jinsi timsolida uning eri Izdanagi yuzaga keldi. Ulardan ayol jinsidagi quyosh xudosi Amaterasu, erkak jinsidagi oy xudosi Stukiyomi, shamol va suv xudosi Susanoo tug'ildi. Amaterasu g'alaba qilib osmonda qoldi, Susanoo esa erdagi Idzumo mamlakatiga quvildi. Susanooning o'g'li Okuninusi Idzumo hokimi bo'ldi. Amaterasu bu holatga chidab tura olmay, Okuninusini hokimiyatni o'z nabirasi Ninigiga topshirishga majbur qildi. Ninigi osmondan tushib, Idzumo davlati rahbarligini qabul qildi. Unga hokimiyatning ramzi sifatida uch muqaddas narsa - ko'zgu (ilohiylik timsoli), qilich (qudrat timsoli) va yashma (sadoqat va fidoyilik timsoli) topshirildi. Ninigidan Dzimmutenno kelib chiqdi. Tinno unvoni "oliy hukmdor" ma'nosini anglatadi. Bu so'z boshqa tillarda imperator ma'nosini bildiradi. Dzimmutenno Mikado – yapon imperatorlari sulolasining birinchi namoyandasi, Yaponiyaning afsonaviy birinchi

imperatorini hisoblanadi. Ko'zgu, qilich, yashma o'sha qadim zamonlardan beri yapon imperatorlari xonadonining belgisi bo'lib qolgan.

Imperator mikado, u bir oiladan iborat millatning boshlig'idir. Yaponiyada 300 yildan ortiq hukmronlik qilgan syogunlar ham o'zlarini mikado namoyandalari deb ataganlar. Sintoilylik ta'limotida yoritilgan Mikado g'oyasining boshqaruvchilik xususiyati hozirgi kunda kuchi anchagina zaiflashgan bo'lsa-da, yaponlar tasavvuridan o'chib ketmagan.

Hozirgacha sintoilylik ibodatxonalarida imperator oilasiga atab turli marosimlar o'tkazilib turadi.

Sintoilylik yaponlarga mavjudot olami, tabiat, insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabat haqidagi qarashlarni singdirgan. Bu qarashlar besh tamoyilda namoyon bo'ladi.

Birinchi tamoyilning ta'kidlashicha, butun borliq dunyoning o'z-o'zicha rivojlanishi natijasidir. Dunyo o'z-o'zicha vujudga kelgan bo'lib, u yaxshi va mukammaldir. Sintoilylik ta'limotiga ko'ra, olamni boshqaruvchi kuch olamning o'zida mujassamdir.

Ikkinchi tamoyil hayot kuchini ta'kidlaydi. Hayotdagi har bir tabiiy holat e'tiborga olinadi. Faqatgina "nopok" bo'lgan narsaga ahamiyat berilmaydi. Biroq har qanday "nopok"lik tozalanishi mumkin. Shuning uchun sintoilylik marosimlari insonda moslashishga moyillik uyg'otishga qaratilgan. Shu bois, yaponlar tozalab, isloh qilingan va yapon urf-odatlariga moslashtirilgan har qanday zamonaviylashuvni qabul qiladilar.

Uchinchi tamoyil tabiat bilan tarixni yagona deb tushuntiradi. Sintoilylik ta'limoti dunyoni jonli va jonsizga ajratmaydi. Unga e'tiqod qiluvchilar nazdida dunyodagi hayvonlar, o'simliklar, jismlar, umuman, tabiatdagi barcha narsalar tirikdir va inson vujudida "kami" xudolari yashaydilar. Sintoilylikga ko'ra "kami" dunyosi odamlar dunyosidan alohida dunyo emas, balki u odamlar bilan uyg'unlashib ketgan. Shuning uchun inson najotni qandaydir boshqa dunyodan emas, kundalik hayotda najotga "kami" bilan birlashib ketish natijasida erishiladi.

To'rtinchi tamoyil ko'pxudolik bilan bog'liq. Sintoilylik mahalliy tabiat, urug', qabila xudolariga bag'ishlangan marosimlardan kelib chiqqan. Sintoilylikning ibtidoiy shamanlik va sehrgarlikka oid odatlari

faqatgina V-VI asrlarda imperator sinto ibodatxonalari faoliyatini o'z nazoratiga olgach, hozirgi ma'lum bo'lgan yagona shaklga kirgan. VIII asr boshlarida imperator saroyida sinto ishlari bilan shug'ullanuvchi maxsus bo'lim tashkil etildi. X asrga kelib esa, sinto xudolarining ro'yxati tuzildi. O'shanda ularning soni 3132 ta edi, keyinchalik esa bu son yanada ko'paydi.

Beshinchi tamoyil milliy ruhiy asos bilan bog'liq. Bu tamoyilga ko'ra, sinto xudolari "kami"lar barcha insonlarni emas, balki faqat yaponlarnigina vujudga keltirganlar. Shuning uchun ham yaponlar o'z farzandlariga yoshligidanoq biz sintoga tegishlimiz degan aqidani singdirib boradilar. Shu yo'l bilan axloq normalarini boshqarishning ikki muhim omili mavjud. *Birinchidan*, "kami" faqatgina yapon millati bilan bog'liq ekanligini tasdiqlash; *ikkinchidan*, Sintoiylik nuqtai nazaradan agar chet ellik kishi sintoga e'tiqod qilib, "kamiga" ibodat qilsa yapon bo'lmagan kishining bunday qilishi axloqsizlik sanaladi. Shu bilan birga, sintoiylik yaponlarni boshqa dinlarga e'tiqod qilishlariga qarshilik qilmaydi. Mana shuning uchun ham deyarli barcha yaponlar, sintoiylik bilan bir qatorda, yana boshqa bir dinga e'tiqod qiladilar. Agar yaponlarni diniy e'tiqodiga ko'ra guruhlariga ajratib, umumiy soni hisoblanadigan bo'lsa, ularning soni mamlakat umumiy aholi sonidan ko'p chiqadi.

Sintoiylikda har bir ibodatxonaning o'z xudosi bo'lib, uning boshqa ibodatxonalarga hech qanday aloqasi yo'q.

Oddiy yapon kishi uchun uning o'z ibodatxonasi, unda amalga oshiriladigan marosimlar, yilda bir marta bo'ladigan rangin bayramlar hayotining zaruriy qismi bo'lib qolgan. Uning ota-bobolari ham shunday yashaganlar, o'zi ham undan oshirmasdan shu tarzda yashaydi.

1868 yilda Meydzi islohotlaridan keyin sintoiylik ruhoniylarini o'qitadigan ta'lim tizimini yaratishga harakat qilingandi. *Kannusi* deb ataladigan bunday ruhoniylar lavozimi odatda meros sifatida o'tar edi. 1945 yilda konstitutiya yo'li bilan din davlatdan ajratildi.

Ibodatxonada turli ibodatlar amalga oshiriladi. Dindorlar altar oldida turib, maxsus katakli qutiga biror tanga tashlaydilar, ta'zim qiladilar, bir necha marta chapak chaladilar va ibodat so'zlarini qaytaradilar. Sinto ibodatxonalarida har xil bayramlar ham tashkil qilinadi.

Sintoilylikning keng tarqalgan bayramlaridan biri Mosturidir. Bu bayram ba'zi ibodatxonalarda yilda bir marta, ba'zilarida esa ikki marta nishonlanadi. Ko'pincha bu bayram dehqonchilik ishlarining boshlanishi, hosil yig'ib olish, shuningdek, ibodatxona yoki mahalliy xudoga bag'ishlangan sana bilan bog'liq bo'ladi. Bayram juda yuqori kayfiyatda o'tadi. Ruhoniylar bayram haqida faqatgina doimiy ibodatga keladigan kishilarni emas, balki atrofdagi barcha aholini xabardor qiladilar. Mosturi bayramida juda ko'p odam to'planib, ular tantanalar va o'yin-kulguda qatnashadilar. Ayrim ibodatxonalarda Mosturi rang-barang karnaval ko'rinishida o'tadi.

Har bir ibodatxonada "sintay" xudosi turadigan "xonden" (muqaddas joy) bor. Xondenning yonida "xayden" (ibodat qiluvchilar turadigan joy) bo'ladi. Ibodatxonalarda xudolar timsoli yo'q. Ammo ba'zi ibodatxonalar sher, ba'zilar tulki, maymun yoki kiyik timsollari bilan bezatilgan. Bu hayvonlar muayyan xudolarning elchisi hisoblanadi. Bularning barchasi sintoilylikning turli-tuman, o'ziga xos milliy e'tiqodlar bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi.

Xalq orasida tulki tabiatiga ega bo'lgan odamlarni sehrgar, folbin, bashoratchilik xususiyatiga ega deb hisoblaydilar. Ular tulki timsolidagi xudoga sig'inadilar. Qadimda yaponlar bo'riga sig'inishgan. Yaqin-yaqinlargacha ular bo'rini Akami tog'larining ruhi deb hisoblab kelishgan. Shuningdek, yaponlar toshbaqa, ilon, chuvalchang, baliq, ninachi, akula, krab kabi ko'plab turli hayvonlarni muqaddas hisoblab, ularning timsollarini yomon ruhlardan himoya qiluvchi, omad-baxt keltiruvchi narsalar sifatida uylari, ibodatxonalariga osib qo'yadilar. Undan tashqari, o'simliklardan ba'zi daraxt va gullarni, jonsiz narsalardan tog', buloq, tosh kabilarni ham ilohiylashtiradilar. Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu urf-odatlar diniy e'tiqoddan ko'ra ko'proq xalqning qadimiy tasavvurlari bilan bog'liq.

O'tilgan mavzu bo'yicha savollar

1. Xitoyda dinning vujudga kelishi.
2. Konfutsiylik dinining g'oyalari nimaga asoslanadi?
3. Daolikning asoschisi kim?

4. Daolikda qanday diniy sektalar shakllangan?
5. Sintoilylik qanday vujudga keldi?
6. Sintoilylikning falsafiy ta'limoti nimalardan iborat?
7. Sintoilylikda qanday bayramlar mavjud?
8. Ibodat marosimlari qanday olib borilgan?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Xitoy dinlarining o'ziga xos xususiyatlari haqida gapirib bering.
2. Konfutsiylik va xitoy xalqi an'analari uyg'unligi to'g'risida ma'lumotnoma tayyorlang.
3. Daochilikning bugungi kundagi taqdiri haqida ma'lumot to'plang.
4. Sintoilylikdagi sinkretistik unsurlar haqida ko'rgazmali slayd tayyorlang (MS Power Point).

Adabiyotlar

1. Mo'minov A., Yo'ldoshxo'jaev H., Rahimjonov D., Komilov M., Abdusattorov A., Oripov A. Dinshunoslik. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan darslik sifatida tavsiya etilgan. – T.: Mehnat, 2004.
2. Nizomiddinov N. Sharqiy Osiyo diniy-falsafiy ta'limotlari va Islom. – T., 2006.
3. Vasilev A.S. Istoriya religiy Vostoka. – M., 1997.
4. Krivelev I.A. Istoriya religiy. – M.: 1989.
5. Kulakov A.E. Religii mira. – M.: 1996.
6. Peter Anters. Religii sovremennosti. Istoriya i vera. – M.: Progress-Tradistiya, 2001.
7. Pronnikov V.A. Ladonov I.D. Yaponstı. – M., 1985.
8. Radugin A.A. Vvedenie v religiovedenie: teoriya, istoriya i sovremennye religii. – M.: 1996.
9. Tokarev S.A. Religiya v istorii narodov mira., – M., 1965.
10. Yablokov I.N. Osnovy religiovedeniya. – M. 1998.

5-MAVZU. HINDISTON DINLARI: VEDIZM, BRAXMANLIK, HINDUIYLIK, JAYNIZM VA SIKXIYLIK

Reja

1. Hindistonda Veda manbalarining paydo bo'lishi va rivojlanishi.
2. Braxmanlik (Braxmanizm): ta'limoti va tarixi.
3. Hinduiylikning paydo bo'lishi.
4. Jaynizm va sikxiylik dinlarining vujudga kelishi tarixi va tadrijiy bosqichlari.

Tayanch so'z va atamalar

1. Veda
2. Veda xudolari
3. Varuna
4. Indra
5. Mitra
6. Ashvina
7. Savitar
8. Ushas
9. Kasta
10. Upanishada
11. Sansara
12. Trimurti
13. Bhagavadgita
14. Maxavira
15. Sikxiylik
16. Amritsar
17. Xarimandr
18. Nirgun

Mavzu o'quv maqsadi: Tlabalarda Hind dinlarining kelib chiqishi, dinlarning ta'limotlari, kishilar hayotida Veda, braxmanlik, hinduiylik, jaynizm, sikxiylik dinlari va ularning ta'limotlari, kishilar tomonidan u dinlarning qabul qilinishi, Jaynizm dinidagi ezgu g'oyalar, kishilik jamiyatidagi yuksalishga bo'lgan e'tibor, Veda ta'limotida xudolarning madhi, ularga atab qilingan qurbonliklar, dinga e'tiqod qilguvchilar tomonidan Vedalardagi diniy, ma'rifiy g'oyalarni amalga tatbiq qilganliklari, shuningdek, mazkur dinlar haqida ilmiy, diniy, ma'naviy va zamonaviy bilim, ko'nikmalar hamda tushunchalarni shakllantirish.

**Hindistonda Veda
manbalarining paydo bo'lishi
va rivojlanishi**

Vedalar (Vedizm). Miloddan avvalgi ikkinchi ming yilliklar o'rtalarida Hindistonga, Panjob hududiga g'arbdan Hindiqush

dovoni orqali oriy jangari xalqlar bostirib kelganlar. Ular Eronga ko'chib kelgan qo'shni qabila tillariga yaqin hind-evropa tillarida so'zlashar edilar. Ular harbiy ishlarda, she'riyatda usta bo'lib, o'zlari bilan muqaddas yozuvlari-Vedalar (sanskrit-muqaddas bilim)ni olib kelganlar.

Hind adabiyoti boy bo'lib, uning anchagina qismi yo'qolib ketgan. Uning boshlanishi Vedalardir.

Vedalar tarkibiga turli davrlarda yozilgan bir necha kitoblar kirib, ularda ibodat, marosimlar, falsafiy ta'limotlar, tarixiy voqealar bayon etilgan. Vedalar to'rt yirik to'plamdan iborat:

1. Rigveda ("Madhiyalar vedasi");
2. Samaveda ("Qo'shiqlar vedasi");
3. Yajurveda ("Qurbonliklar vedasi");
4. Atxarvaveda ("Afsun va jodular vedasi");

Rigveda. Rigveda xudolarga aytilgan madhiyalarning to'plami, diniy yodgorliklar bo'lib, uning mualliflari rishi kuylovchilarning asosiy vazifalari xudolarni oriy tomonga og'dirish bo'lgan. Rigvedada zardushtiylilikning muqaddas kitobi "Avesto" bilan o'xshash afsona va marosimlar bor. Rigveda Panjobda, Hind havzasi va uning oqimida miloddan avvalgi VI asrda paydo bo'lgan. Unda

Shimoliy Hindistonda miloddan avvalgi 2-1-ming yilliklarda yuz bergan voqealar haqida ma'lumot beriladi.

Samaveda. Rigvedaga ko'proq bog'liq bo'lib, u hozirgi davrga ikki tahrirda etib kelgan (cakha – aynan, shahobcha); Kautxuma (Kauthuma) va Ranayaniya (Ranayaniya).

Kautxuma to'plami 1810 she'rdan iborat bo'lib, undan faqat 76 tasi Rigvedada uchramaydi. Undagi she'rlar Rigvedaning VIII va IX mandalasidan olingan bo'lib, tantanali qurbonlik marosimi paytida o'qiladi. To'plam ikki qismdan iborat: birinchi qism hajmi Agni, Indra, Sama xudolariga, ikkinchi qism Somaga qurbonlik keltirish marosimida aytiladigan qo'shiqlardan iborat. Samovedaning maqsadi diniy marosimlarda aytiladigan qo'shiqlarni o'rgatishdan iborat. Hindistonda hozirda ham vedalarni kuyga solib kuylovchilar-samovedinalar saqlanib, ularning maktablari mavjud.

Yajurveda. Yajurveda shrauta (qurbonlik marosimi) bilan bog'liq bo'lib, uning asosiy qismini qurbonlik usullari – yajus tashkil etadi. Bu marosimlarda to'lin oyli tunda, yangi oy chiqqan payti Agni uchun qurbonliklar o'tkazilgan.

Vedaning bu maktablari qora va oq yajurvedaga bo'lingan. Qora yajurvedaning turli maktablarga xos bo'lgan Katxoxa, Kapishtxala-Katxa, Maytrayani, Tayttiriya kabi tahrirlari mavjud. Oq Yajurvedaning Vajasaneyi nomli birgina tahriri bor.

Yajurvedaning tarkibi uch asosiy bosqichni tashkil etadi. I.Marosim. II. Yajus va mantralar. III. Braxmana sharhlari.

Atxarvaveda. U mil.av. 1-ming yilliklar boshlariga borib taqaladigan qadimiy hind afsunlarini o'zida aks ettirgan. Qadimiy hind jamiyatida mavjud bo'lgan barcha taraflarni, nuqson va kamchiliklarni o'zida aks ettirgan. Atxaravaveda afsonaviy ruhoniy Atxarvana ("Olov ruhoniysi") nomi bilan bog'liq bo'lib, afsun va jodular o'sha davrda olov ustida bajarilgan. Atxarvaveda 6 ming she'rdan iborat bo'lib, 371 madhiyani o'z ichiga oladi. Ular yigirmata kitobda jamlangan.

Vedalarda butun tabiatning ilohiyligi haqidagi ta'limot ilgari suriladi. Hindistonda ko'pxudolik keng targ'ib qilinadi. Xudolar orasida "eng ulug'i, eng kichigi, eng qarisi, eng yoshi bo'lmay, ular barchasi ulug'likda tengdir. Bir xudo ba'zida butun borliqning hukmdori bo'lishi va shu bilan birga u ikkinchi bir xudoga tobe

bo'lishi mumkin. Masalan, Indra va barcha xudolar Varunaga tobe bo'lishi mumkin. Varuna va boshqa barcha xudolar Indraga bo'ysunadilar. Bu Veda ilohiyotchiligiga xos bo'lib, shu munosabat boshqa xudolarga ham tegishlidir.

Vedalarda xudolar osmon xudolari quyosh xudolari, havo xudolari, er xudolari, ayol xudolar kabi xudolar toifasi haqida madhiyalar bayon etilgan.

Osmon xudolari. Dyaus, Varna, Indra kabi xudolar osmonlarni boshqarib turuvchilarga kirganlar. Keyinchalik Varuna suv va dengizlar xudosiga aylanib ketgan.

Quyosh xudolari. Rigvedada quyosh energiyasining turlicha namoyon bo'lishidan besh xudo yuzaga kelganligi haqida so'z yuritiladi. Mitra (do'st) – qadimiy xudodir. Surya – quyoshning yorqinroq namoyon bo'lgan ko'rinishidir. Savitri -quyoshning quvvat beruvchi kuchida namoyon bo'ladi. Pushan muruvvatli bo'lib, quyoshning mahsuldorlik faoliyatini o'zida namoyon qiladi. Vishnu xudolar orasida abadiy bo'lib, hozir Hindistonda ulug'lanadi.

Yana Ashvina va Sitvar nomi bilan ataluvchi ikki tong xudosi qo'shiladi.

Indra osmon podshosi va oriylarning milliy xudosidir. Yomg'ir xudosi Panjaniya, shamol xudosi Vayyular Vedalarda aniq tasvirlanmagan. Ular Indra bilan jamlangan holda tasvirlanadi.

Runada odamlar qo'rqib unga bag'ishlab madhiya, duolar o'qiganlar. U Rigvedada Shiva (yoqimli) nomi bilan zikr etiladi. Shiva Vishnu bilan keyinchalik Hindistonda unutilgan xudolar turkumini egalladi.

Er xudolari. Agni – olov xudosi, u haqidagi afsonalar Hindistondan tashqarida vujudga kelgan. U odamlarning qurbonliklarini xudolarga etkazuvchi ruhoniylar sifatida tasavvur qilingan.

Ushas – tong va uning nuri ma'budasidir. Sarasvatilar – daryo xudosi, keyinchalik so'z xudosi sifatida tasvirlangan.

Veda ibodatlari ikki turga bo'lingan. Birinchisi, duolar, ikkinchisi, xudolarga atab qilinadigan qurbonliklar yoki narsalarni taqdim qilishdan iborat bo'lgan. Duo kitoblari bo'lmagan paytda ibodatlar faqat qurbonliklar shaklida amalga oshirilgan. Keyin Rigveda, Atxarvaveda kabi madhiya va duolarni o'zida jamlagan

kitoblar paydo bo'lgach, ibodatning ikkinchi ko'rinishi – duo va madhiyalar xudolarga atab o'qish odat tusiga kirgan.

**Braxmanlik (Braxmanizm):
ta'limoti va tarixi**

Braxmanlik – veda dinlarining bir tarmog'idir. O'z hayotlarini ibodat qilish, ilohiyot ilmini o'rganish, murakkab marosimlarni o'tkazish va xalq ruhoniy hayotini boshqarishga bag'ishlagan braxmanlar kastasi (tabaqasi) vujudga keldi. Dinda ilohiy tilni o'zgartirib bo'lmasligi, sanskritning muqaddas tilga aylanib qolishi brahmanlikning kelib chiqishiga sabab bo'lgan.

Oriylar ko'chmanchilikdan o'troq hyotga o'tib davlatdagi hukmron sinfga aylanib, madaniyati, hayot tarzi boshqacha bo'lgan turli xalqlar bilan uchrashib, boshqa tabiiy sharoitga duch keldilar. Ularning eski dinlari – *vedizm* taraqqiy etdi. Bu taraqqiyot dinni falsafiy jihatdan chuqurlashtirish, ruhoniylar tabaqasini, mavqeini ko'tarish, ibodat va marosimlarini murakkablashtirish hisobiga bo'ldi. Keyin o'zgartirish taqiqlangan diniy aqida vujudga keldi. Brahmanlikda ko'proq ruhoniylar tabaqasining manfaatlari himoya qilingan.

Braxmanlikning asosiy elementlari braxmanlar va vedalarga tegishli sutralardir. Sutralar san'atning alohida ko'rinishi bo'lib, sanskrit tilida yozilgan. Unda ma'lum tabaqaga yuqori o'rin berilgan.

Braxmanlar o'zlarining kelib chiqishini etti ruhoniy oilaning boshliqlari bo'lgan kishidan deb hisoblaydilar. Oriylar Hindistonda harbiy yurishlarini davom ettirib, borgan sari kamroq qarshilikka duch kelardilar. Ulardan kshatriy (jangchilar) tabaqasi e'tiboridan chetga chiqib, diniy – ruhiy jihatdan ta'siri kuchliroq bo'lgan tabaqa – braxmanlarning nufuzi oshib bordi. Ular diniy, huquq, urf-odat kabi sohalaridan ham xabardor edilar.

Brahmanlarning hayoti to'rt bosqichdan iborat.

Birinchi bosqichda braxmanning diniy hayoti balog'at yoshiga etib, muqaddas bosqichning qabul qilish va baxshida qilish "marosimidan"keyin boshlanadi. Brahmanning yoshligi birorta donishmand brahman xuzurida vedalarni yodlash, uning uyida muqaddas olovning doimo tutib turish, ustozning xizmatini bajarish,

uning uchun sadaqa yig'ish bilan o'tadi. Brahman bu bosqichda "*braxmacharin*" deb atalgan.

Ikkinchi - "*grihasta*" nomli bosqichda uy xo'jayini vazifasini bajarib, uylanishi, oilani boqishi, farzandlar tarbiyasi, amaliy hayot ilmi (qachon va nimani eyish, nimani echish, ibodat qilish, marhumlarni dafn etish, mehmonlarni qanday kutish, ovqatni qanday tayyorlash, qariyalarga, ayollarga, yosh bolalarga munosabat)ni qonun asosida fuqarolik burchlarini bajarib borishi lozim.

Uchinchi bosqich "*vanaprastha*" (o'rmon zohidi) davri bo'lib, unda oilasi yoki yolg'iz holda o'rmonga ketishi kerak. Braxman u erda "o'z nafsini jilovlab" ildizlar, mevalarni eb, diniy amallarni "jonjahdi" bilan bajarishi lozim. Bu davrda bir qator mashaqqatlarni o'z boshidan kechiradi.

To'rtinchi bosqichda tarkidunyochilik yoki diniy qashshoqlik – "saniyasi" davrini boshdan kechiradi. Uning maqsadi "Oliy Brahmaga etishish, u bilan qo'shilib ketish, bu dunyo va o'lgandan keyingi abadiy baxtga erishish"ga intiladi. U tarkidunyochilik bosqichida faqat sadaqadan tushgan narsalar hisobiga kuniga bir marta ovqatlanib kun kechiradi.

Hinduiylikning paydo bo'lishi

Hinduiylik (Induizm) murakkab din bo'lib, u ijtimoiy tashkilot, turli dinlar qorishmasidir. U kastachilik asosiga qurilgan. Braxmanlik bilan buddaviylik o'rtasida kasta ta'limoti bo'yicha kurashni ifodalovchi hinduiylik dini shakllandi. Bu dinga Hindiston aholisining 83% e'tiqod qilib, uning asosiy sharti Hindistondagi kasta tizimini qabul qilishdir. Hinduiylikda besh qoida va aqida tan olingan.

1. Vedalarning muqaddasligi;
2. Guru (pir, ustoz) ning tan olinishi;
3. Muqaddas joylarga ziyoratga borish;
4. Sanskrit muqaddas til ekanligi;
5. Sigirning muqaddas ekanligi tan olingan.

Hinduiylikda braxmanlar asosiy o'rin egallab, kengroq "Mahobxorat" muqaddas yozuvlar qatoriga qo'shilgan. Braxmanlar eski aqidalar zamon talabiga javob bermasligini ko'rgach, yangi qonun-qoidalarga xos turli oqimlarni yuzaga keltirib, buddaviylikka

qarshi kurash olib bordilar. Hinduiylik braxmanlikdan farq qilib unda “Mahobxorat” va boshqa she’riy matnlar sanskrit tilidan zamonaviy hind tiliga tarjima qilinib, asl matni bilan bir xil hisoblangan. Hinduiylikda braxmanlar nafaqat oliy tabaqa vakillaridan, balki oddiy xalq ichidan yoki ayollardan bo’lishi mumkin.

Hinduiylikda trimurti (uchlik) – Braxma, Vishnu, Shiva xudolari asosiy bo’lib, Braxma ularning eng kattasi, dunyoni yaratgan xudosi. Shunga qaramay, hinduiylikda asosan Vishnu va Shivaga topinadilar. Hinduiylik ikki asosiy oqimga bo’linadi:

1. Shivaga sig’inuvchilar oqimi.
2. Vishnuga sig’inuvchilar oqimi.

Shiva –kambag’allar xudosidir. U Rigvedaning birinchi nusxalarida Pudra nomi bilan zikr etilgan. U Ishana, Shivara, Maxadeva (Buyuk xudo) nomlari bilan ham ataladi. Shivaizm Hindistonda 13 ga yaqin asosiy oqimlari mavjud. Bu oqimlar tridandina, smart, dandi, lingachilar, yoglar maktra, shakta va boshqa oqimlar bo’lib, xalq orasida Shivaning bir ming sakkizta nomi mavjud.

Vishnu. Hozir Hindistonda birinchilik uchun kurashayotgan ikkinchi ilohdir. Rigvedada u quyosh xudosi – birinchi darajali xudo hisoblanib, ibodat paytida uni Savitar Roxita, Surya, Audita nomlari bilan ataydilar. U “Krishna bilan qo’shilib yarim inson, yarim xudo shaklidagi qahramon deb tan olinadi”.

“Mahobxorat” va “Ramayana” dostonlarida “Avatara” – insonning Vishnuga qo’shilib ketishi haqida so’z yuritiladi. Vishnu ba’zida to’rtqo’lli qilib tasvirlanadi. Vishnu hech qachon inson va hayvonni qurbonlik qilishlarini talab qilmagan.

Krishna murakkab obraz bo’lib u haqda olov, chaqmoq, momaqaldiraq, osmon, quyosh bilan bog’liq afsonalar mavjud. Krishna jangovar, engilmas qahramon sifatida ta’riflanadi.

Vishnuizm bayramlari turli-tuman bo’lib, ular bir necha kunlarga cho’zilib ketadi. Ular duolar o’qish, ta’zim bajo keltirish, ommaviy diniy marosimlarda qatnashish, hadya, qurbonliklar atash, ibodatxona yaqinidagi yoki ichidagi hovuzlarda cho’milish kabilar bo’lgan. Bu marosimlar faqat ruhoniylar boshchiligida bajariladi. Sigir muqaddas hayvon hisoblanganligi uchun u xudolar qatorida e’zozlanadi. U keyinchalik “tirik but”ga aylanib, Shivaning ma’budlik o’rnini

to'ldirdi. Vishnuizmda muqaddas hayvon maymun bo'lib Rigvedada "Vrishakani (erkak maymun) timsolida Xanumannning timsolini ko'rishimiz mumkin",-degan rivoyat keltirilgan. Maymun Ram (Ramayana dostonidagi odam-xudo) ning ittifoqchisi maymun –xudo Xanumannning vakili sifatida ulug'lanadi.

Hinduiylikda Hindistonning har bir hayvoni xudo yoki xudoning hamrohi deb e'tiqod qilinadi. Hinduiylikning aqidaviy, marosimiy, ramziy sohalaridagi tizimi murakkablashib ketadi. Xalq ommasi doirasida hozirda ham sodda, but va ruhlarga sig'inish davom etmoqda.

**Jaynizm va sikxiylik
dinlarining vujudga
kelishi tarixi va tadrijiy
bosqichlari**

Jaynizm (sanskritcha "jina" - "muzaffar" so'zidan olingan). Jaynizmning kelib chiqishi haqida ko'plab afsonaviy rivoyatlar mavjud. Rigveda kitobida jaynizmning ikki

tirtxakarlari (yo'l tuzuvchi, ruhlarni ozod qiluvchi) Rishabxa va Arishtanem haqidagi rivoyat keltirilgan. Ulardan birinchisi – Rishabxa jaynizm ta'limotining asoschisi hisoblanadi. Bu rivoyatlarda Rishabxa shaxsida ilohiyot Naroyana, ya'ni Vishnu mujassam bo'lgan. Bu ma'lumotlar jaynizmning veda dinlaridan ham qadimiyroq ekanligini ko'rsatadi.

Jaynizm dini vakillarining e'tiqod qilishicha, bu ta'limotga 24 *tirtxakar* (payg'ambar yoki avliyo) asos solgan. Ularning barchasi *kshatriylar* xonadonidan bo'lgan. Ushbu *tirtxakarlarning* 22 tasi haqida ma'lumot deyarli yo'q, 23-si – Vardxamana Maxaviradan 250 avval yashagan Parshvanadx – Banoras podshohi Ashvasanning o'g'li bo'lgan. Biroq rohiblik yo'lini ixtiyor etib, otasining saroyini tark etgan. U o'zidan keyin juda ham chiroyli nizomga solingan diniy ko'rsatmalar qoldirgan. Vardxamananing ota-onasi, oila a'zolari Parshvanadxaning dinida bo'lganlar. Vardxamanada yoshligidan jaynizm ta'limotiga kuchli qiziqish paydo bo'lgan. Shunday qilib, Vardxamananing o'zi jaynizmning navbatdagi va so'nggi *tirtxakari* bo'lib etishgan.

Vardxamana mil. av. VI asrda Hindistonning Bixar shtatida boy *kshatriy* oilasida tug'ildi. Otasi Siddxardxa Jnatrik qishlog'ining *kshatriylar* sulolasi boshlig'i edi. Onasi Trisala Lichchxavi

sulolasidan bo'lgan mashhur podshoh Vayshali hukmdori Chetakining singlisi edi. Magadxi podshohi Bimbisara Chetakining qizi Chillanaga uylangach, Vardxamana qudratli Magatxi sulolasi bilan qarindosh bo'ldi. Buning natijasida uning oldida oliy darajada ta'lim olish, ilm va san'atning barcha sohalari bilan tanishish imkoni paydo bo'ldi.

Maxavira Yashoda ismli qizga uylandi va undan qiz farzand ko'rdi. Aynan mana shu qizining eri Jamali Maxaviraning birinchi shogirdi, keyinchalik esa jaynizm ibodatxonasining hinduizmdan ajralib chiqishining tashabbuskori bo'ldi. Vardxamana o'ttiz yoshigacha oddiy dunyoviy kishilardek hayot kechirgan. Keyin esa barcha mulkidan voz kechib, ko'p yillar sayohat qilgan. Doimiy o'y-fikrga cho'mib, o'zini ichki iztiroblar domiga tashlagan. 13 yildan keyin Parshvanadxa tepaligida go'yoki, "botiniy" bilimga ega bo'ladi. Bu eng oliy bilim bo'lib, Vardxamanani 42 yoshida shodlik va qayg'ulardan butkul ozod qilgan va uni yuqori darajadagi diniy ustozlarga beriladigan Jina nomi bilan mashhur qildi. Keyinchalik unga Maxavira ("ulug' qahramon") unvoni berildi. Maxavira ko'p yillik sayohatlari davomida ko'plab insonlarni o'ziga ergashtirdi. Uning shogirdlari *nigrantxa* ("kishandan ozod qilinganlar") deb atala boshlandi.

Vardxamana Maxavira rohiblar, oddiy erkak va ayol insonlar barobar e'tiqod qila oladigan diniy ta'limotga asos soldi. Maxavira mil. av. 527 yili 73 yoshida vafot etdi. Jaynizm adabiyotida keltirilishicha, u *nirvana* – so'nggi ozodlik holatiga erishgan.

Jaynizm ta'limotining asosiy g'oyasi deyarli barcha hind dinlari uchun umumiy bo'lgan *karmalar* va *nirvana* haqidagi ta'limot hisoblanadi. *Nirvanaga* erishgan inson qayta tug'ilishdan ozod bo'ladi. Bunga esa faqat tarkidunyo qilganlarga erishishi mumkin, xolos. Shuning uchun ham ushbu ta'limotda tarkidunyochilikka alohida e'tibor beriladi. Inson dunyoda o'zining barcha ehtirosalaridan voz kechgach, o'z nafsini tiyishi, o'z-o'zini engishi – yangi *karma* hosil bo'lishiga yo'l qo'ymaydi. Natijada *karmaning* kuchi emirilib, uning ruhi kishanlardan ozod bo'ladi. Kishining *karmasi* qanchalar zaiflashsa, uning ichki dunyosi shuncha boyib boradi. Bu jarayon ruhning to'la ozod bo'lgunigacha davom etadi. Va, nihoyat, ruhning butunlay ozod bo'lishi – *nirvana* holati yuz beradi.

Dunyoviy kishidan ham, tarkidunyo qilgan rohibdan ham ma'lum axloqiy qoidalarni bajarish talab qilinadi. Chunki hayotning maqsadi ruhni yomon *karmadan* saqlash, yangi *karmaning* yuzaga kelishiga yo'l qo'ymaslik, borini ham asta-sekin yo'q qilib yuborishdan iborat. Buning uchun dunyoviy odam besh narsaga amal qilishi kerak: *birinchisi* – zarar etkazmaslik (*axinsa*), *ikkinchisi* – rost so'zlash (*satya*), *uchinchisi* – o'g'irlik qilmaslik (*asteya*), *to'rtinchisi* – zino qilmaslik (*braxmacharya*), *beshtinchisi* – tamagirlik qilmaslik (*aparigraxa*). Mana shular insonning axloqiy mezonini tashkil qiladi. Bundan tashqari, u yana ikki asos – *chin e'tiqod* va *to'g'ri bilim* tamoyillariga ham amal qilishi lozim. Ularning birinchisi – jaynizm diniga e'tiqod qilishni bildirsa, ikkinchisi – ruhning abadiy ozodligi va hayotning har bir jismda mavjudligini bilishdir. Rohiblar uchun bir muncha murakkab qoidalar ishlab chiqilgan.

Jaynizm ta'limoti borliqning ilohiyot tomonidan yaratilgani va uning borliq ustidan nazorat qilib turishini tan olmaydi. Unga ko'ra, ruh – abadiy mavjudot, olam esa azaliydir. Ruh moddiy tanani engib o'tib, abadiy hayotga etishi mumkin. Maxaviraning fikricha, dunyodagi har bir jism, uning jonli yoki jonsiz bo'lishidan qat'i nazar, qandaydir darajadagi anglash xususiyati bilan yaratilgan. Shuning uchun jaynizmda *axinsa* – zarar etkazmaslik qoidasiga ko'proq e'tibor beriladi, ya'ni jonli yoki jonsiz narsalarga ozor etkazmaslik talab qilinadi.

Maxavira vedalarning ulug'ligini inkor etdi va veda urf-odatlariga braxmanlarning hukmronligiga qarshi chiqdi. U insonni ma'naviy yuksaklikka olib boruvchi hayot qonunlarini, ashaddiy rohiblikni, ruhni ozodlikka olib chiquvchi deb hisoblangan nafsni tiyish fazilatini keng targ'ib etdi.

Maxaviraning ashaddiy rohiblik tamoyillari va sodda bayon qilingan ta'limoti ko'pchilikni o'ziga jalb qildi. Uning *ganadxara* ("maktab boshliqlari") nomi bilan mashhur bo'lgan 11 shogirdi bo'lib, ular Maxavira vafotidan keyin uning ta'limotini davom ettirganlar.

Jaynizmning asosiy qoida-tamoyillarini o'z ichiga olgan 45 ta asar mavjud bo'lib, ular Maxavira tomonidan bitilgan. Biroq mil. av. III asrda og'zaki matnlarni kitob holatiga keltirish maqsadida qilingan harakatlar oqibatida jaynizm ikki oqim – *shvetambarlar* yoki

svetambarlar (“oq kiyim kiyganlar”) va *digambarlar* (“moviy kiyim kiyganlar”)ga bo’linib ketgan. *Digambarlar* jaynizmning asl holatini saqlab qolishga ko’proq ahamiyat berganlar. Ular Rishabxaning qadimiy qonunini yo’qolgan deb hisoblab, *shvetambarlardagi* matnlarni haqiqiy emas deb e’lon qildilar. Jaynizmning ikki oqimga bo’linishi har ikki oqimning o’ziga xos urf-odatlarini, kiyinishi va boshqa hayotiy qirralarning shakllanishiga sabab bo’ldi. Vaholanki, ular asosiy diniy qoidalarda o’zaro farqlanmaydilar.

Hozirgi kunda dunyoda bir yarim milliondan ortiq jaynizm dini tarafdorlari mavjud. Ular, asosan, Hindistonning Rajputan, Gujarat va bir qator janubiy mintaqalari, Madhya, Bxarat shtatlarida istiqomat qiladilar.

Sikxiylik (Sikxizm). Hozirda sikxiylik diniga e’tiqod qiluvchilarning soni 17 mln. bo’lib, bu dinga bo’lgan qiziquvchilar soni ortib bormoqda. Shunisi qiziqki, XV asr oxiri XVI asr boshlarida sof diniy islohot shaklida boshlangan sikxiylik harakati XVII asrning ikkinchi yarmiga kelib o’z e’tiqod qiluvchilarini faol harbiy an’analar bilan sug’orilgan siyosiy tashkilot atrofida jamladi. Bunday o’ziga xos taraqqiyotning natijasi shu bo’ldiki, XVI asr boshlarida kichkinagina harbiy-diniy jamoa Ranjid Singx asos solgan kuchli davlatga aylandi.

Sikxiylik diniga Panjobda guru (ustoz) Nanak (1469-1539) tomonidan asos solinib, unga ergashganlar o’zlarini *sikxlar*, ya’ni shogirdlar deb atashgan. “Sikxiylik” atamasi ham shu so’zdan olingan.

Nanakning vafotidan keyin uning ta’limotini 9 ta *guru* rivojlantirgan. Xususan, to’qqizinchi *guru* Govind Singx (1675-1708) bu ishda muhim rol o’ynagan. Ular yagona ta’limotni targ’ib qilgan yagona *guruni* 10 qiyofada namoyon bo’ladi deb hisoblaganlar.

Sikxiylik talqinida hinduizmdagi Braxma, Vishnu, Shiva va islomdagi Alloh bir ilohiyotda mujassam bo’ladi. U *nirgun* (“sifatlardan xoli”) va *sagun* (“sifatlar egasi”) deb talqin qilinadi. Uning asosiy holati *nirgun* bo’lib, bu holat har qanday sifatlardan xolidir. Biroq inson uni qandaydir sifatlardan orqali tanishi uchun u o’z xohishi bilan *sagun* holatiga o’tadi. Sikxiylik ta’limotiga ko’ra, ilohiyot – Yaratuvchi, Saqlovchi, Vayron qiluvchi (Braxma, Vishnu,

Shivalardek) sifatlarni o'zida mujassam qiladi. U qudratli va hukmdordir. Uning tomonidan yaratilgan dunyo esa o'zgaruvchan va foniidir. Ilohiyot esa – abadiy. U azalda ham, hozirda ham, kelajakda ham mustaqil ravishda mavjuddir. Azaliylik, vaqtdan tashqarida bo'lish, tug'ilmaganlik, o'lmaslik kabi unga berilgan sifatlarning mohiyatini anglatadi. Xudoga bo'lgan muhabbat, ishonch, sadoqat yo'lini tutgan har bir inson Unga etishishi va U bilan birlashib ketishi mumkin.

Xudoga ibodat qilish, sikxiylik ta'limoti bo'yicha aslo dunyoviy hayotdan uzilishni, rohiblik yo'lini tutishni anglatmaydi, aksincha, hayotda faollikni, to'la mehnatni va oiladagi o'z vazifasini bajarishni anglatadi. Bu tamoyillarga to'la amal qilish pirovard natijada tug'ilishlar zanjirining uzilishiga va insonning xudo bilan birlashib ketishiga olib keladi. Har kim xudo bilan bevosita muloqotda bo'lishi mumkin.

Sikxiylik Hindiston xalqi diniy tafakkurining bir bosqichi sifatida kuchli islohotchilik harakatlari zaminida yuzaga keldi. Ushbu harakat Ramanand, Gorakxnax, Chaytanyax, Kabir va Vallabxacharya nomlari bilan bog'liq bo'lib, butun XVI asrni o'z ichiga oldi. Bu davrda hinduizm kabi sikxiylikga ham islomning ta'siri kuchli bo'ldi. Mazkur holatda madaniyatlar orasidagi doimiy kurash o'z aksini topgan. Nanak ham Kabir kabi hinduizmdan butparastlikdan tozalab, islomga yaqinlashtirishga harakat qildi. Tadqiqotchilarning fikricha, sikxlar bir Xudoga e'tiqod qiladilar. Bu din boshqa iloh va butlarga ibodat qilishni, hinduizmning yirik ziyoratgohlariga borishni, folbinlik va sehr-joduga ishonishni taqiqlaydi hamda tug'ilish va o'lim bilan bog'liq poklash marosimlarini tan olmaydi. Sikxiylik ijtimoiy tizim sifatida kasta tabaqalanishini inkor etadi va bu yo'l bilan braxmanlarning tug'ilish, o'lim va nikoh marosimlaridagi rahbarlik mavqeiga barham beradi.

Boshqa dinlar kabi sikxiylik ham o'zining muqaddas kitobiga ega. Uning muqaddas kitobi – Adigrantx (“Boshlang'ich kitob”) bo'lib, beshinchi *guru* Arjun (1581-1606) tomonidan tuzilgan. U, shuningdek, Gururantx (“Guru kitobi”) yoki Grantxsahib (“Sohibning kitobi”) nomlari bilan ham ataladi. Unga avval dastlabki besh *guruning*, keyinchalik esa boshqa *gurularning* madhiyalari kirgan. Jumladan, Kabirning, Namdevning, Farididdin

Ganjishakarning (XV asr) madhiyalari bilan bir qatorda bir necha Bxakti va sufiylik harakati namoyandalarining ham madhiyalari kirgan. U panjob tilida yozilgan bo'lib, hozirgi kunda Amritsardagi sikxlarning bosh ibodatxonasi hisoblanmish "Oltin Haram"da saqlanadi.

Keyingi yillarda sikxiylikda hinduiylik odatlarini o'zlashtirib olgan din vakillari bilan sof sikklar orasida bo'linish kuzatilmoqda. Birinchi guruh namoyandalari tomonidan eng muqaddas joylarning ishg'ol etilishi 1926 yili Panjob siyosiy maydonida "Aqoliy Dal" harakatining yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Diniy tamoyillar asosida tuzilgan bu harakat namoyandalari musulmonlar, hinduiylar va sikxlarning siyosiy tengligini talab qilib chiqdilar. 1947 yili Hindistonning ikkiga bo'linishi natijasida musulmonlar Panjobning Pokistonga tegishli qismiga, hinduiylar va sikxiylar esa Panjobning Hindistonga tegishli qismiga ko'chib o'tganlaridan keyin bu harakatning ta'siri kuchaydi.

XX asrning 50-60-yillarida bu harakat yagona irq va til masalasidan kelib chiqib, Panjob shtati tuzilishini talab qildi. Natijada 1966 yili shunday shtat tashkil etildi. Hozirgi kunda bu shtatda Hindiston sikxiylarining 80 % istiqomat qiladi.

O'tilgan mavzu bo'yicha savollar

1. Hinduiylik qanday dinlar qatoriga kiradi?
2. Hinduiylik ta'limoti nimalardan iborat?
3. Hinduiylikda qanday oqimlar mavjud?
4. Hinduiylikdagi ilohlar qanday ta'riflanadi?
5. Veda ta'limoti nimani o'rganadi?
6. Vedada Xudolarga bag'ishlangan madxlar va qurbonliklar nimalar asosida amalga oshirilgan?
7. Jaynizm diniy ta'limoti qachon va qaerda shakllangan?
8. Jaynizm diniy manbalari qanday nomlanadi?
9. Sikxiylik dini qanday dinlar guruhiga kiradi?
10. Sikxiylik diniy ta'limotida asosiy g'oya nimadan iborat?
11. Hinduiylik, Vedizm, Jaynizm, Sikxiylik dinlarining o'xshash va mushtarak jihatlari nimalarda bilinadi?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Oriy qabilalarining Hindiston ijtimoiy hayotiga ta'siri haqida ma'lumot tayyorlang.
2. Veda xudolari tasnifi haqida so'zlab bering.
3. Vedizmdan braxmanizmning kelib chiqishi sabablarini ochib bering.
4. Braxmanizmning hinduiylikka aylanishiga sabab bo'lgan ijtimoiy omillar haqida ma'lumot yig'ib, taqdim eting.
5. Jaynizm tirtxakarlari haqida gapirib bering.
6. Sikxiylik ta'limotida islom va hinduiylik sinkretining aks etishi haqida haqida ko'rgazmali slayd tayyorlang (MS Power Point).

Adabiyotlar

1. Mo'minov A., Yo'ldoshxo'jaev H., Rahimjonov D., Komilov M., Abdusattorov A., Oripov A. Dinshunoslik. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan darslik sifatida tavsiya etilgan. – T.: Mehnat, 2004.
2. Nizomiddinov N. Janubi-Sharqiy Osiyo diniy-falsafiy ta'limotlari va Islom. – T., 2006.
3. Nizomiddinov N. Hindistonda islom: tarix, ijtimoiy-siyosiy hayot va hind – musulmon madaniyati. – T., 2008.
4. Bongrad-Levin G.M. Drevneindiyskaya stivilizastiya. -M., 1980.
5. Vasilev A. Istoriya religiy Vostoka. – M., 1997.
6. Kyotler F. Trudy po vediyskoy mifologii. -M., 1986.
7. Krivelev I. Istoriya religiy. – M.: 1989.
8. Kulakov A. Religii mira. – M.: 1996.
9. Men A. Istoriya religii. – M.: 1994.
10. Pronnikov V., Ladonov I. Yaponsty. – M., 1985.
11. Radugin A. Vvedenie v religiovedenie: teoriya, istoriya i sovremennyye religii. – M.: 1996.
12. Tamkin E., Erman V. Mify drevney Indii. -M., 1982.
13. Yablokov I. Osnovy religiovedeniya. – M. 1998.